Звісно — без пригоди чоловік не проживе! От і мій небіжчик чоловік, — нехай вже царствує! — на що вже сторожкий був, а в таку халепу був попав, що коли-б не добрі люди, то може й скис був де на Сибірі.

Давно се було — ой, ой, як давно. Ми з Герасимом ще до великої холери бралися, отець Єрофтей і вінчав; давно... Та цитьте лишень, що се я? за великої холери помер наш син, один тільки й був... парубок літ 20 був, та з себе-ж то який — наче намальований! Шкода... ще яка шкода!... ох, ох!..

Отець Єрофтей, глядіть лишень, чи не більш як цілу сотню літ у нас попував: я скільки й зазнаю його — усе він наче молоком облитий; за те дурні люди взяли та й продражнили його "зимою"; а суще він прозивався Гуркалом.

Ми тоді козакували, тепер вже казенці. Воно й козакування те, тільки одна слава, а щоб що иншого, так ні; тільки що люди тоді якось приязніші були. У козаків тоді свої контори були; вони й правили над нами; як цар звелить, так ті контори й чинять. А в царя був тоді саме якийсь граф, чи князь, чи може так тільки великий пан — Кисіль. Чимсь тому Кисілю й не сподобалися наші контори; а може вони чимсь прошпетилися, — про те не скажу. Кисіль і пристав до царя; клінчить та й клінчить:

— Скасуймо, царю, контори, на що вони?

Цар на те нічого: усе мовчав, усе мовчав, доки аж не остогидло йому слухати того клінчиння; тоді він на Кисіля:

— Та й остив-же ти мені з тими конторами! Пристав, наче мокре рядно: як коржа, так коржа! Аж в самі печінки заліз! Коли вже так тобі приспичило, що не вдержиш, то й касуй!

— Касувати? — зрадів ото Кисіль.

— Касуй, та озираючись мені.

— А що?

— Обережно треба.

— Хіба що?

— Щоб часом куцому на хвіст не наступить.

— Щоб то як? — питається Кисіль; бачте, він не зрозумів, до чого ото річ. Цар йому на те:

— Касуй, та щоб ти мені людям не нашкодив. Взявся Кисіль — усе чисто пішло геть догори ногами, аж жаль живий було бере! Звісно, старовина свята... Деревину рубати почнеш, і вона проситься, і у неї болить. А Кисілю байдуже — плюндрує, немов ту ліщину на обручі... І плюндрував... З того часу й стали ми казенцями. Казенці й казенці — нехай і так. Його сила, його й воля.

Зараз і в нашому селі завели розправу, старшину, стійки з стійчиками, ще й бірки якісь бралися заводити; й позаводили-б, що їм! що тому Кисілю! Що воно таке — оті бірки — настояще не скажу; може що до овець, або до ягнят; у нашому селі як вилучають овець з отари, так все на них: бир, бир, бир. От я й міркую, що може ті бірки до овець. Отже — "не нада"!..

Скасували наші контори, натомісць завели своїх окружних начальників.

— Добре, — каже той Кисіль, — я над окружними — палату, а поверх палати — єнорала.

Казенці й казенці — нехай й так! Трошки спершу ніяково було; то були людьми, а то казенці, а далі привикли. Що-ж! Не прилетів соловей — нехай іволга за нього править, — послухаємо, як вона витинатиме... Еге-ж!

Стійку люди одбували по черзі: у кого є коні, той з кіньми; в кого нема, той пішим. Була і в нас пара коненят; солова кобила, та чалий кінь; навіки добряча кобила була, хоч трохи й брикалася і пугу любила, зате-ж і везюча була. А вже що кінь, так кінь, — і баский кінь, і веселий, і везючий: доброї жені дві копи жита навантажиш на його, оплені у возі плачуть, а чалому байдуже, йде наче впорожні.

Ото-ж і до нас черга прийшла на стійку: вже-ж що людям, те й нам. Сутяжно трохи, та що діяти, не ставати-ж нам проти миру. Хата наша стояла на самому розі проти майдану, а за майданом і розправа. Кому далеко було, той більш того, що на стійці й обідав; жінка чи дитина принесе, коли є що, а нема, то й так перебуде козак: хліба шматок, соли дрібок, аби в утробі не скиглило. Нам було близько, так Герасим приходив додому на обід.

Сидимо якось у сінях, обідаємо собі. Се було влітку, здається, перед Духом ще. Чуємо — щось гупотить; піший стійчик прибіг з розправи.

— Кидайте, дядьку, усе! — каже на Герасима, — йдіть швидче, везти когось треба; в розправі, нікогісінько; старшина й писар ще зранку побігли десь до міста; а якесь паненя прийшло й каже: "Ту-ж-ту зараз його везти". Годі вам біля миски, йдіть швидче!

Не дали й борщу добрати. Побіг Герасим. Коні з возом в розправі були. Повіз якогось судовика до міста.

Везе, дивиться на того судовика; ніяк не розбере, не вгадає, що то за судовик. Чи він з панів, чи так собі з людей. Таке, бачте, воно не показне, ні з очей, ні з плечей; пристаркувате, невеличке, та ще й без дзвоника. Тоді саме вигадали їздити з дзвониками. Таке той Кисіль позаводив; аби який з дебільших, зараз йому й дзвони, наче архиєреєві. Аби людей полошити! Двоник, бачте, далеко чутно, то вже всяк, хто на шляху вчує, зараз і тямить, що треба осторонь, збочити геть з шляху, — й звертає заздалегідь.

Герасим і каже сам собі: "Коли йому дзвоника не прописано, значить, воно невелика цяця, сіпачка". А їх тоді розвелося у нас, господи, яка сила, наче оси в сухоліття! Були поміж них і такі, що, простіть, на трьох одні штани, зате з ґудзиками. Чисто тобі голодранець, а теж преться в пани, принditься, наче насіння на сковороді!

Ідуть... Герасим, як придивився, то трохи й посміливішав; коней не жене: по-хазяйськи їде, підтюпцем. Судовичок на те не сердиться, не бризькає.— Е, — думає Герасим, — справді мабуть воно так собі й з возного не буде. Тоді такі судовики були — возні; Кисіль і їх вивів.

Їдуть далі; сіпачка той мовчить, куняє, й Герасим мовчить — ні до коней, ні до його. Ніяково Герасимові й розмовляти; хоч той судовичок і з аби-яких, а все-ж воно панським милом вмивалося, то й ліпше держати язик на зашморозі, не розв'язувати.

Мовчать вони обидва, а згодя судовик позіхнув та до Герасима:

— Твої коні?

— Вже-ж не чиї більш, мої.

— Куповані?

— Солову купив, а чалий питомий.

— Зараз, — каже, — з нати, що свої коні — не женеш.

— А чого нам летіти, — мовив Герасим, — до вечора ще далеко, поспіємо.

А все-ж таки думка у Герасима: "се він на догад буряків", та й торкнув коней віжками, а то й вони чи догадалися, кого везуть, чи що — от-от би стали.

Слово по слові розбалакалися, — про що? — того суще не скажу, я-ж при тому не була, а Герасим не казав мені. Балакають; Герасим і помічає, що судовичок той по-людськи балакає. Ще більш посмілішав Герасим, а тут йому як на те-ж люльки закортіло. Він до судовичка:

— Чи не во гнів вам буде, як я трошки люльку запалю?

— Байдуже, пали.

— А ви не вживаєте?

— Ні, — каже, — не вживаю.

— І добре робите, смаку з неї ніякого, тільки що инколи сон переб'є.

Палить Герасим, балакають; панок той наче прочуняв, такий став говіркий, про все розпитує, найбільш про людей: як живуть, чи не сутяжно від старшини, що гомонять люди про новий лад? Герасим розкинув розумом, відповідає йому через п'яте, та в десяте, — аби не мовчать, а сам собі думає: "чи не підвозить той панок москаля? може у його ангельський голосок, а чортяча думка"?

Проїхали ще там кілька гоней, чи верстов; до міста ще далеко, ще тільки піски починаються. І піски там не довгі, та по саму маточину. Герасим і думає собі: щоб воно було, коли-б я заспівав? Е, ні, думає, зразу так боязно, спершу розпитаюся, — та й ну, як кажуть, манівцями.

— Не во гнів вам буде, паночку! я щось спитаюся у вашої милости.

— Питайся, — каже.

— Поздоров, боже, вас, ви при палаті?

— При палаті.

— З великих, чи ні?

— Ні, не з великих.

— Я так і гадав собі.

— Чому так гадав?

— Тому, поздоров вас боже! що, бачте, вам дзвоника не прописано, та й балакаєте ви по-людськи.

Всміхнувся той панок і нічого; а на Герасима наче хто наслав сой, так йому аж очі злипаються, вже він і люльку палив, — нічого не вдіє, так наче на "діянії", тиць та тиць носом у пазуху; от він знов люльку з-за халяви та до панка.

— Подержте віжечок, а я викрешу.

— Креши, каже, і взявся за віжки.

Викресав огню; кресало й кремінь в гаманець, гаманець в саківки, по-хазяйськи, саківки за пояс та й каже до панка, питається:

— Чи тямите що коло коней?

— Де-що тямлю.

— Запряжете?

— Чому-ж! хіба мудрація велика?

— Уміючи не велика... А супоню стягнете?

— Стягну.

— І розберете — куди соб, куди цабе?

— Не помилюсь.

— Добра у вас голова, як бачу! А от коли-б довелося з ким розминутися на шляху, та ще буває з таким, що дзвонить, як-би ви тоді? не зачепите? вісь не вгорить?

— Розминусь.

— А не брешите?

— Далебіг — ні!

— Ну коли так, так нехай ось як: сідайте, поздоров боже вас, отут на передку, віжечки зберіть, та й поглядайте на коней, нехай ідуть, аби не стали; вам не так буде нудно, а я спочину, заким піски переїдемо.

Послухався панок і на волосиночку не змагався: сів на передок, а Герасима пустив на задок. Герасим ліг та й заснув. Вже й піски переїхали, а він спить; вже й місто — Герасим спить, а той не будить його; в двір в'їхали, тоді той панок на Герасима:

— Вставай, дядьку! Приїхали!

Прокинувся Герасим: — А де се ми? — питається.

— Дома вже... ставай отам у затишку під повіткою випряжи коней та погодуй; хоч не бігли, підтюпцем їхали, а все таки 20 верстов протюпали... Погодуй, — сказано: пошануй скотину раз, а вона тебе десять.. Сіна й вівса тобі дадуть, — спасибіг, що привіз.

І пішов собі чи до будинку, чи куди там. Порається Герасим коло коней і байдуже собі, зо сну очей не продере. Ще оглобельної не випряг, як ось іде до нього щось таке пузате-пузате та бородате: "А йди, каже на Герасима, бери собі вівса, скільки тобі, мірку, чи дві?".

Герасим дякує, а собі на думці: "Як його брати? Може за гроші? Може се той, що вівсом перепродує... чим-же я йому заплачу?" Звісно, грошей не було. А той пузатий до його:

— Іди вже, коли йдеш...

— Та по чім же у вас мірка?.. — питається Герасим.

А пузатий йому відповідає:

— Для тебе ні по-чім: за так гроші...

— Як то "за так-гроші?" — дивується Герасим.

— За спасибіг...

— За яке?

— За таке, що нашого єнорала привіз.

— Якого єнорала? — питається й наче його що в жижку вкололо.

— Еге! а ти не тямиш, кого й привіз! того єнорала, що й над палатою, й над усіма окружними, й над усіма вами...

Злякався Герасим, та:

— Чи ви, дядьку, справді, чи шуткома? може глузуєте, або москаля підвозите!

Той аж забожився, що не бреше, і каже так і так: був єнорал у князя К — я, та по своїй парахвії їздив; своїм возом їздив; а віз той взяв та й поламався біля нашого села, вісь вгоріла і колесо надвоє. Єнорал, щоб не гаяти часу, покинув воза, а сам пішки; прийшов до нашої розправи, там не знали хто він; взяв коней і поїхав...

Скоро вчув Герасим про таку оказію, так і обімлів, так йому аж в литках похололо, в душі в бубон забили. "Отсе так, — думає, — втяв до гапликів", — і згадав собі і люльку, й віжки, і піски. "Ну, думає, пропав тепер я, цур тому й вівсу, швидче тікатиму".

Подякував тому пузатому та й каже:

— Не хочу я вашого вівса, мені треба швидче до господи: зараз їхатиму.

— Не можна тобі їхати, — каже пузатий, — єнорал велів, щоб ти не їхав, доки він не скаже.

— Пропав, навіки пропав, — думає Герасим. — Сполосує він мене, навчить, як кіньми правити.

Усе тіло на ньому труситься — не диво. Хоч на кого доведись — злякається! Як таки так: над усіма окружними єнорал, а він його на передок! Або-ж знову й те: "вам, каже, й дзвоника не прописано". Ну яке йому діло до того, чи прописано, чи не прописано? Про те начальство знає, мовчав би собі, а то бач — треба йому розпитувати, — чи прописано, чи не прописано? От і розпитався!

Отож за якийсь там час, кличуть Герасима до єнорала: йде він, ні живий, ні мертвий, думає: "отепер буде і в мене повна хустка зубів".

Став перед єноралом, труситься.

— Нагодував коней? — питається єнорал.

— Їдять.

— Гаразд! нехай їдять на здоров'я! А сам перекусив чого?

— Ні, щось не хочеться.

— Сідай же отут, — і вказує на стілець.

— Сади боже усе добре; а я постою.

— Сідай-но... Спасибіг, що привіз.

Не сміє Герасим сісти, боязко, а він одно йому:

— Сідай та й сідай.

— Я постою.

— Чого стоять! ноги на довше здадуться: сідай та ось на лишень, — випий на дорогу!

Налив чарку, сам пригубив, та до Герасима:

— Пий на здоров'я!

Бере Герасим чарку, а руки так і трусяться.

— Се ти змерз? — шуткує єнорал.

— Ні, не змерз.

— А що-ж?

— Простіть мене, паночку! — кланяється Герасим.

— Що простить? — питає, наче не тямить.

— Що я не тямив, та на передок вас...

Єнорал як зарегочеться тоді й каже:

— Байдуже! Що-ж, там лихого нічого, а се тобі вже розблаговістили, хто я такий? Еге?

— Еге.

— Дураки вони. — Так таки прямісенько й мовив: "дураки вони". — А ти, каже, на те не вважай... випий другу, щоб на одній не спіткнувся.

Випив... боязко не випити; Герасим не п'яниця був, та з єноралових рук не можна.

Дякує ще раз єнорал, що привіз, і каже Герасимові:

— А ну по третій! Бог любить тройцю.

Що ти казатимеш йому — треба випити! На прощання єнорал і каже:

— Ти, Герасиме, сподобався мені; я тебе не забуду.

І не забув, — спасибіг йому. Ось підождіть, що воно вийшло. Коли-б не він — ой, ой, щоб з нами й було! Пропали-б навіки...

Скоро вийшов Герасим від єнорала, — так, каже, мені легко стало, ніби коло мене дванадцять ворожок пошептало. Звісно, думав: битиме, а він його й не лайнув, ще подякував і почастував з своїх рук! Чи є то й тепер такі єнорали? Навряд!..

Запріг Герасим коней, та на всю ніч як драпонув, аж потилиця світиться! Курить! Коні почули, що додому — біжать по пісках, наче по току... Ще й не розвиднялось гаразд, як Герасим був вже дома.

Розповідає мені, сміємося... Я не витерпіла, — нишком розповіла кумі Марусі, а вона — така язиката — взяла й розблаговістила на ввесь мир; правду сказано: "знає кума — знає півсела". Отець Єрофтей як дочувся, аж за боки береться, — регочеться.

Думали-б ви, що на сьому усе й окошилося? Де вам! Се тільки цвіт, а ягідок пождіть.

Щось за рік чи за два, — суще вже не згадаю, — прибіг до нас окружний; бігали вони так, що саме страхіття, та й годі: і дзвонить, і гукає, й торохтить, ще й верховець поперед його скаче! Почуємо було, так наче од грому: "Свят, свят, свят! пронеси тебе"!

Кажу-ж вам, Кисіль таке був позаводив, що аби прибіг окружний — вже без битого на селі не обійдеться: коли не зуби кому насталить, так спину підпереже, а то й нижче пояса покарбує! — цур йому, — бридко й згадувати!

Отож як прибіг, зараз йому громаду подавай. "Ну, — думають люди, — отсе-ж буде комусь сікуція", — та не тямлять, кому вона припадає й за що? Про те вже він відає, той Шагафон, — окружний наш так прозивався, німчура був, — там така була пика, наче борода в индика: чисто, наче облуплене стегно. Страхіття було за його й в громаду ходити, люди жахалися, ховаються було, — так де-ж! усім не сховатися: радий, мовляв, не радий, а гайда до громади... Комусь то треба спиною посвітити...

Прибіг, гукає: "Нового старшину вибирайте!"

— А сього-ж куди дінемо? — питаються люди.

Старшинував тоді Максим Піддубень: чоловічок і не ледачий, та старий вельми й такий трошки непритаманний.

— Сього, каже, долой! не годен!

Чи прошпетився чим Піддубень, чи чим другим неугоден став, про те не відомо... Люди його не любили таки; кажуть було: "йому-б в коловороті сидіти за цариною".

Добре, а кого-ж вибирати? той за того, той на сього, людей і багато, а ніхто не хоче. Окружний Шагафон і каже: "Не турбуйтесь і часу марне

не зводьте, а зараз мені вибирайте на старшину Герасима Халимоненка! Де він? виходь сюди Халимоненко!"

Вийшов Герасим — наче крейда: злякався, та в ноги йому: "Паночку великий! змилуйтесь! куди мені старшинувати! Я чоловік молодий ще; хіба у нас мало є й старіших і дотепніших од мене! ослобоніть, паночку великий!"

А Шагафон на нього блимає та:

— Нельзя! не моя воля, єнорал казав.

— Ослобоніть, паночку! такий, сякий — немазаний! — всякого його величає та благає. — Я за вас вік богу молитиму, ослобоніть... Он у нас і Охрім, і Оверко, саме як-раз такі; їх і вибирайте!..

Воно таки се правда і який з Герасима старшина? Он Федір Ліщенко, або Наум Блинда, то сущі пронози, — не взяв їх кат; були вони й на конях, і під кіньми, і в ступі й за ступою; бачили лози й верболози, шилом вміють голити, — от вони як-раз саме такі, щоб на старшину. Так ні-ж, в'ївся в Герасима, наче кліщ в ягня... А отець Єрофтей і собі: "Годі, Герасиме, коцюбитись, нехай вже так, начальство хоче — й нехай, іди! дасть бог — гаразд буде; я твою вдачу знаю: тихенько гомонітимеш, а громада тебе слухатиме".

Не що робити — пішов: аж сплакнув бідолаха, вернувшись до господи; звісно — вже не по-людськи йому буде, — годі за людьми, треба за ігуменом. Громада собі в стороні буде, а ти за всіх постачайся. Розор один та й годі!

І моя душа чула, що те старшинування не доведе до добра, та я вже мовчала, щоб більш не наганяти на Герасима суму: "У його, думаю, й без того повен ківш; буде з його, нехай хоч те видише". Мовчу; коли вже вбила баба лося, так її довелося, — й нехай вже так.

Старшинує мій Герасим: не яка там і диковина старшинувати, тільки що скрутня велика... потроху оговтався.

Якось у Петрівку поїхав до міста; до округу велено було приїздити і йому, й отцю Єрофтею. Про школу щось там гадали, замулило їм завести в нашому селі школу. Отже поклепали язиками й не завели...

Поїхали, і писарча з собою взяли, — таке те писарча було шолудиве, миршаве, тільки й з його, що вміло черкати... Гуняве таке, і голосу не виведе, пищить тільки, наче захарчоване котеня.

Сижу я собі в хаті під вікном, кватирку причинила, та лиштву в сорочку вшиваю; коли-ж летить верховець прямо до нас у двір; зирнула я — аж то наш громадський підпасич Онопрійко.

— А чого ти, Онопрійку?

Він засапався, духу не переведе; ледве промовляє:

— Людей, дядино, скликайте. Помочи давайте, біда!

Я перелякалася; думка, чи не посадив кого бугай на роги. У нас тоді в череді такий навіжений бугай був.

— Яка там біда? — питаюся.

— І не сказати, яка! Холеру в житі застукали.

— Яку холеру? Чи ти, Онопрійку, при собі? чи не привидилося вам знічев'я?

— Ні, дядиночко, не привидилося, а таки настояща холера... отам під Роговим гаєм у житі лежить. Там ми її й застукали, та що перелякалися

— і господи!.. Така-ж бо вона, гаспидська, страшна-престрашна. Вже дядько Терешко на що відважний, або Павло — який голінний, а і в них трохи-трохи душі не повискакували з тіла, як вздріли її. Швидче, дядиночко! Помочи давайте!... там така! така! Нехай її батько скрутиться! Не тямлю, як ми й не повмирали з жаху.

— Та що ти, Онопрійку! — кажу я, — ка-зна що верзеш? Чого-б таки понесло холеру в жита, та ще в наші? Нехай-би вона об'явилася на могилках, то ще нічого, а то в житах! Чудне щось! Дивись лишень, чи не брешеш ти?

— З якої речи мені брехати?

— Де-ж ти бачив холеру? Як ти знаєш, яка вона з себе? може вовк?

— Отеє ще! Неначе я маленький, — не тямлю де холера, а де вовк! наче зроду не чув від людей, яка холера! — змагається Онопрійко.

— Ану-ж яка вона?

— Точнісенько така, як баба Одарка повідають, що колись ходила та людей душила.

— Така?

— Така самісінька! Та на що-ж вам: і дядько Терешко, — вже-ж він тямить, — не помилився; а ви невідь що кажете: "вовк"! Такі-б то вже з нас дурні, що втрьох не розберемо, де вовк, а де не вовк! Сказано вам — холера! Помочи швидче давайте!

Зумилася я; не знаю, що й діяти!

— Біжи, — кажу Онопрійкові, — чи нема кого в розправі.

— Був вже я там — нікогісінько! Один стійчик Савка, та він так хропе на всі заставки, що страшно й підступитися. Ой коли-б же вона не втекла!

— Біс її, кажу, не візьме. Як-же ви її застукали? Яка вона з себе?

— Господи! яка та яка! така, які всі холери: руда-руда, та велика і страшна. Застукали ми її кумедно. Пригнали череду до водопою. Напилася скотина й полягла біля озера; ми під березу в холодок обідати. Чи їли, чи не їли — дядько Терешко ліг спочивати; а ми з Павлом на скотину позираємо, біля нас і Жучка, і Вовк, і Васюк лежать, повисолоплювавши язики; душно й їм; а Панько пішов у жито волошок нарвати. Згодя бачимо — Панько навзаводи дрепоче! Прибіг — лиця на йому нема, упав та й стогне:

— Ох лишенько! рятуйте-ж мене!

— Що ти, Паньку: на живіт?

— Не на живіт... з переполоху, — злякався вельми...

— Чого? може вовк?

— Наче вовка зроду не бачив! — і так Панько труситься, аж зубами клацає.

— Та кажи-ж, що там таке?

— Холера!.. Ото прийшов я в жито, чи перейшов я з пів гоней, тільки що ступив на межу, аж щось засопе... Я зирк — і не стямився! Холера лежить... я тоді назад що-духу. Не тямлю, як мене й ноги донесли.

Тоді ми збудили дядька Терешка, побрали ґерлиґи та по Панька: "веди, де вона?" Йдемо, дядько попереду, ми за ним і ґерлиґи напоготові. Прийшли. Лежить вона, на цілу стальку простяглася. Ми як побачили, так і обмерли! Дядько як дремене навтікача, ми за ним, прибігли до тирла. Дядько на мене: "Біжи, що духу є, в село, — нехай помочи дають!" — та на коняку мене, так наохляб, і підмостить нічого не дав. От я й прибіг. Швидче, дядино, помочи!

Думала я, гадала — нічого не пригадала; кажу Онопрійкові: — Буди стійчика, та вдвох і ґвалтуйте людей.

— Може-б у дзвона вдарити? — каже Онопрійко. Я йому на те: — Тю-тю, дурний! схаменися! Де се видано?

Метнулися вони по селу; чоловіка може з двадцять відважилося йти на холеру. Хто пішки, а хто верхи; хто з косою, хто з сокирою; той з вилами, той з рогачем; налигачів понабирали: голіруч ніхто не відважився.

Згодя усе село висипало на майдан; цікаво, яка то та гаспидська холера. Так як о полудні, чуємо — галас; дивимося — ведуть її. Батечку мій! зроду-віку такого не бачила! Залигали її за шию двома арканами: ведуть з обох боків по два чоловіка. А вона, клята, на чотирьох ногах, хвостом аж землю мете, голова овеча, ріг не видно, зате-ж на хребті, господи! аж два горби — такі, як копиці, завбільшки! А з себе — гидота, гидота: руда, оберемковата, наче та ступа — ледве поступає. Як ступить, немов товкачем в сукновальні гупне; волосся у неї пасмами пообвисало, таке брудне, і вся вона така неохайна, бридка, — гидко дивитися на неї! Привели в розправу, зараз під повітку її, прип'яли до сохи, ворота на каблучку, шість чоловіка вартових біля воріт. Люди стоять, дивляться, хрестяться та клянуть її, а я кажу до людей:

— Коли-б швидче верталися Герасим та отець Єрофтей, а то що нам з нею діяти?

— За село та в огонь! — каже одно.

— На огонь живої не можна, утече; треба спершу на суху осику; три дні повисить, тоді й на огонь, та й попіл навпаки сонця розвіять, — радить друге. А третє каже: живцем закопати на розпутті. Знов хто каже — в воду її, а хтось — щоб в округ вести. Всяке по своєму.

— Ні, — кажу я, — як собі хочете, а без Герасима я ні на що не згожусь.

Отак радимося, а вона — ота холера — як почне з-під повітки не то ревіти, не то стогнати, та так сумно, що аж волос на голові дибом стає. Отсе зітхне так, що аж луна на все село покотиться, а тоді як ревоне, як ригоне, як застогне, мов той бугай в очереті! Як скриготне зубами — наче голе каміння в млині під великий вітер. Потім, клята так розлютилася, що з пащі у неї аж пухир викинуло. Пухир не малий, так — щоб не збрехати — так з добрий питунець завбільшки. І ну вона з того пухиря піною пускати, та бризькати; так клубками й пре, й пре! тоб-то на людей хотіла, та зась — не дістане! Вона з тієї піни і не сказати яка пішла. Не дай боже, на кого-б з людей та піна попала, тут би йому й капут зараз. Бачить вона, що ніяк на людей не добризне, її ще гірш за серце взяло. Давай вона брикатися, землю бити під собою; аркани рве, соху гризе, страх один! Бачуть люди — погано, треба якось спинити, а то вона й повітку рознесе, тоді усе село лоском уколошкає. Як репнув у неї пухир, піна вся вибігла, тоді ми послали двох чоловіка в повітку; вони її з двох боків давай періщити батогами. Не бере! Скільки не втюжили, а вона байдуже; звісно, шкура товста, — все одно, що на бубону. Годі батувати пугами, а нуте за ціпи. Як приступили, — бачить вона, що непереливки; що се вже не муху проганяють, зараз пом'якшала, втихомирилась, замовкла й лягла, — шовковою стала. Люди порозходилися, а вартових заставили про всяк случай.

Вже й світ бог дав, вже й сонечко геть-геть підбилося, час би й обідати, а Герасима нема з міста. "Шкода, — думаю, — борщ мій перепріє. Хіба обідати самій? Ні, піду спершу, визирну, чи не іде він та за

одним заходом заверну і на холеру кину оком, що то з нею?". Не встигла з сіней вийти, а стійчик сусіль мені на зустріч, трохи з ніг мене не збив.

— Дядиночко! йдіть раду давайте, холера опряглася (здохла).

— Чи вже?

— Їй же богу!

— Не брешеш?

— Вбий мене хрест святий!

— Не божись так дурно, бо все одно не пійму віри. Який чортів батько видав, щоб медвідь щебетав!

— Отже опряглася.

— Та вона прикинулася, удає так, думає, що випустимо. Де ти чував, щоб холера здихала? На таких смерти нема!

На сім слові чую, — торохтять колеса: Герасим! От і добре, саме впору. Я йому зараз усе як на долоні виложила. "Нехай-же, — каже він, — ніде не дінеться, а ке лишень спершу чого перекусити — їсти, аж шкура болить"...

По обіді зараз туди; людей усе село: і велике і мале — усі там. Лежить вона, справді не дише; попробували — холоднісенька. Давай знову голови клопотати, що з нею діяти? Як на те, отець Єрофтей зостався ще на два дні у місті. Коли-б він був, дав-би раду, на те-ж він і піп; може-б закляв, чи инше що, про те вже він знає, — коли-ж нема! Бідкуємося, а хтось з людей і каже:

— Чого ви їй віри ймете? Вона прикинулася, а ви й справді. Хіба не тямите, що чортяки на все здатні. Треба ось як: коли є в кого ніж, нехай піде та черконе її по череву — хрест на хрест. Отоді й буде видно, що й до чого.

Онопрійко, підпасач, зараз ніж з пахви; одним духом як різне туди і сюди — так з неї усі тельбухи і випустив. Батечку! Яка воня пішла на все село — хоч тікай! Тут наші й давай правити.

— На що різав?

— А на що радив?

— Я радив черкнуть тільки, а ти що?

— Я й черкнув, — більш нічого!

— Добре черкнув — і тельбухи вискочили!

— То не я: я не хотів, ніж склизнув.

Звелись, сваряться; Онопрійко, хоч мале хлоп'я, та хитре... Воня йде та йде, така густа, хоч сокиру повісь.

— Годі вам, — гукнув Герасим, — усе село запоганите! Ще, не дай боже, пошесть піде, тоді вам катніх рук не минуть! Зараз давайте заступи, копайте біля неї яму, глибоку, в чоловіка.

Кинулись, духом викопали — туди її, засипали й осиковим кілком проткнули... Не втече...

Гаразд. Еге! гаразд, та не зовсім ще. Думали-б ви — й квит? Як-раз саме тільки з сього й починається напасть. У князя К. був тоді за

управителя чи німець, чи ляшок; він і присікався до нас за ту холеру. "То каже, не холера, а наш верблюд; ми його тільки що вивезли з Таврії, а ви на що його занівечили? Тепер платіть за його тисячу асигнацій". Тоді усе було на асигнації. "Не заплатите, каже, доброхіть, я до єнорала, до Кисіля, до самого царя дійду, сікуцію наведу на вас, усе село спустошу"...

Ми тоді об поли руками: — отсе так ускочили, аж в халявах плющить!... Старий дід Яків Гуня слухав того управителя, слухав, та й каже до нього:

— Ви, пане, так вельми не страхайте нас, а то з переполоху усі розбіжимося, та як побіжимо, то щоб часом не добігли й ми до царя! Ще не вгадали, за кого царь руку потягне, — чи за нас, чи за вас. Ви, паночку, ліпше не бризькайтесь, а так скажіть: коли та холера ваша була, так яка вона на масть?

— Не холера, а верблюд, — каже той, — половий, ну?

— Не нукайте, — змагається Яків, — на мені не поїдете, — старий я. Отже, щоб ви тямили, так ми полового буйвола і в вічі не бачили, побіг він половою доріжкою, там його й шукайте!

Управитель аж піниться та до Якова:

— Не бачили, не бачили, а закопали що? га?

— Холеру закопали, — так вам же яке до того діло? Що вона вам дядиною, чи сестриною доводиться?

Управитель аж кипить, а люди зараз його на глузи: "Холерин брат, холерин небіж!" — скаляться проти його. Він тоді на свою бідку, чкурнув — аж земля загула.

Балакаємо ми, шуткуємо, а в душі щось у мене хмариться; чую, що воно тут без чогось не обійдеться. Розповіли отцю Єрофтею; він покрутив сивою бородою, та й каже: "Щось воно не ладаном пахне!"

Журюся я за всіх; вже-ж, думаю, кому-кому, а Герасимові перепаде на горіхи; хоч він тут й не причастен, — у селі тоді не був, — та бачте, старшина; скажуть: його недогляд, не пильнував. Винен — не винен, а пішов з довгою рукою — приймай і тістом...

За тиждень, чи що — принесло окружного: лютий такий, наче вовк після Водохрища.

— Що ви, сякі-такі, накоїли? — гукає на громаду.

— Що-ж ми накоїли? — обізвався Гуня. — Здається, нічого такого. Усе тихо у нас, про бунт не чутно. — І стоїть собі; свитка у його на опашку, шапку зняв, та на ціпок її; шапка у його добра була, смушева, сива, така самісінька, як у отця Єрофтея. Схилився Гуня обома руками на ціпок, ноги розкарячив; сива чуприна у його має по вітру.

Окружний як затупотить на рундуці проти Якова, та на його наче в маточину:

— Нічого?

— Нічого, пане.

— Верблюда хто вбив?

— Верблюда, кажете?

— Еге!

— Не били ми; може хто і вбив, а ми про те не відомі, — нічого й брехати.

— Як не вбили? а хто-ж?

— Про те невідомі.

— Не били?

— І не думали сього; навіть не тямимо, про якого се ви верблюда?

— Про того, що в житах заняли.

— Хіба то верблюд був?

— А то-ж хто?

— Бач! а управитель казав, що то буйвол; не в одно, значить, брешуть.

— Я вам кажу, що то верблюд! — гукає Шагафон.

— Ні, пане, воля ваша, а то не верблюд...

— А що-ж?

— Хіба-ж верблюди такі? То не верблюд!

— Так кажи, що? — тупотить окружний, а Гуня собі повагом:

— Не верблюд.

— Ти бачив верблюда?

— Де-б я його бачив!

— Не бачив, так і не огризайся. Убили чужого верблюда, та ще й змагаються!

— Не вбивали! Холеру застукали — се правда, а про верблюда й не чули: се напасть на нас, недовідоме щось...

Розгнівався окружний та на Гуню:

— Мовчи, стара собако!

— Коли-б я, паночку, був собакою, — мовив Гуня, — то-б по-собачи гавкав; а то от вік прожив, а все по-людськи балакаю, хоч трохи й не так голосно, як ви, поздоров боже вас!..

Окружний плюх йому межи очі. Гуня тоді до його:

— Чи се од Кисіля, чи з власної вашої, пане, ласки?

— Мовчи! — гукає окружний.

— Та воно й те сказати: хто мовчить, той двох навчить, — мовив Гуня, шапку на очі — й пішов до господи.

Тоді той Шагафон як напався на Герасима, як напався: от-от би заїхав по мармизі, та дзуски! Не достане — старшину бить не можна! Зате-ж як почав пекти словами і в батька, і в матір: — "Я тобі й те, я тобі й се! Я тебе скину, я тебе в холодну, я тебе під різки, я тобі червону шапку, себ-то в салдати, я тебе в Сибір на саме дно!"

Господи мій, боженьку! Сього-ж би й на десятьох стало, а він усе Герасимові насулив. Гукав, гукав, нарешті втомився, печінки мабудь заболіли, — осівся та й каже:

— От вам тиждень строку. Тисячу асигнацій знесіть за верблюда, а не знесете — усе село пограбую й поцінюю. А ти, старшина, зараз в холодну на цілий тиждень!

Закинув Герасима в холодну; старшиною на той час зробив когось иншого. Горенько нам тяжке, лишенько нам важке! Що нам почати, що нам чинити? На все село сум найшов; ходимо наче в хмарі. Де нам таку силу асигнацій зібрати? Ми зроду-віку стільки їх не бачили. Хоч усе село заріж — не збереш...

Бідкуємось, а я найгірше. Сами подумайте, чого він тільки Герасимові не насулив: і плати, і в холодній сиди, і хлосту, й червону шапку, і в Сибір... Тужу... Заступнице наша, свята покрівонько! За що отсе на нас така напасть? Пропащі ми навіки!

Пішла до Гуні, взяла його та отця Єрофтея: давайте раду й пораду!

Гуня каже: — Воно точно, що не мед, та ще нехай лишень попробує цінувати, може й руки повсихають йому.

— Овва! — кажу я, — хіба йому що; захоче — поцінує, і Герасима запроторить. Диковина хіба йому!..

— Дурна ти, молодице! — каже Гуня. — Звісно, не диковина, що собака не кована, от нехай він підкує, — ото буде диковина...

— Схоче й підкує, — кажу я.

— Навряд! Циган брався, так ухналі не йдуть. А ми от як: завтра чуть світ на коней та прямо до самого єнорала. Усе йому й виложимо, нехай

сам розбере, чи Яків Гуня собака, чи чоловік. Се напуск на нас. Холеру в житі заняли, а він верблюда якогось править! От як!.. Чуєш?

— Чую, дядьку! Та як його в світі — страшно й подумати: єнорал!

— А хіба що! Вже коли він замісць Герасима кіньми правив, то для тебе й поготів... Єнорал! що-ж? і єнорал той царський, і шелихвіст той царський, і ми не инші... Не на те їх приставлено, щоб людей кривдити... Бач, "собака" — каже! Тривай-же! тисяча асигнацій! який ласий на ковбаси... Отак, молодице, вранці й гайда! почуємо, що скаже єнорал.

— Добре, — кажу, — як добре, а як ні?

— Тоді своїм мозком розкинемо, позичати не підемо... Бач, матері його стонадцять копанок чортів лисих, в старі очі плюється! Бога на душі нема у його, — плював-би на його увесь мир! Ми коли що — й до Кисіля втрапимо, і до царя не заблудимо... Я бачив і царицю, й царя!... Такі-ж, як і всі люди... А він плюється! Дивись лишень, щоб матня ціла була!.. Сказано: не тягни вельми, супоня лусне...

Завзятий був дід Яків Гуня, земля йому пером! Так було й дитини малої не обидить, а займи його, так і не одкараскаєшся: доти пектиме, доки його на версі буде. Завзятий був! Ніхто на йому не поїде було, а з виду такий тихий та рахманний!

Поїхали й отця Єрофтея взяли, — він на дорогу й молебінь одслужив. Ой, та й страшно мені було, як приїхали ми до того єнорала, господи, як страшно! Звісно, ніколи я в таких бувальцях не бувала; не знаю як стати, що сказати. Довго нас не пускали до єнорала; усе або спить, або їсть, або ніколи йому. Ми його серед улиці взяли та й перестріли і все йому як слід. Яків повідає, отець Єрофтей піддає, а я тільки плачу.

Благий такий та ввічливий той єнорал, повів нас у ту свою палату, а там у його тих писак повнісінька хата — аж кишить, наче мухи в

Спасівку... Усе вони пишуть, пишуть — так що тільки й чутно — дзз... Скоро ми ввійшли з єноралом у ту палату, усі писаки в струнки, кланяються і йому, і нам. Поставив він нас — мене і Гуню — побіч себе, а отця Єрофтея посадовив.

— Ну, — каже, — розказуйте: яку ви там холеру застукали?

Яків йому усе дочиста, як ножем по маслу, і все більш на те верне, що той Шагафон за одно з управителем, та ще й найгірше, що плюнув йому межи очі. Тут вже й отець Єрофтей вступився: "У нас, — каже, — зроду-віку такого не видано, не чувано!" Тоді я за Гарасима: "За що, — кажу, — йому усе оте?"

— Тривайте-ж, — каже на нас єнорал, — коли він вам так, так я йому ось як! — та в дзвоника й задзвонив. Зараз перед ним сіпачка наче з води вродився. Єнорал велів йому списувати за нами. Ми говоримо, а той списує; усе списав і вичитав нам. Єнорал тоді питається у нас: — "Чи так?"

— Так, — кажемо, — усе вірно списано.

— Коли так, то йдіть з богом до господи.

— Та й годі? — питається Яків.

— Чого-ж тобі ще?

— Значить, цінуватимуть?

— Ні.

— А як-же воно буде?

— Якось там буде.

— Дай, боже, щоб добре було; ми вашому єнoральському слову віру ймемо.

— А з моїм Герасимом, — питаюся, — як воно буде. Усе йому так і одміряють: і хлосту, і червону шапку, й Сибір?..

— Нічого сього не буде, — мовив єнорал, — його зараз випустять з-під замка.

— Хто-ж його випустить?

— Я свого гонця виряжу.

І справді вирядив, спасибіг йому; ми ще й не вернулись, а гонець вже там, Герасима зараз на волю, а громаду велів скликати.

— Ну, — каже той гонець, — признавайтесь, хто давав привід на ту холеру?

Гуня й виступив зараз насамперед і каже:

— Ніхто не давав.

— А хто призводив, щоб ціпами бити?

— Ніхто.

— Хто першим почав?

— Не було першого, усі разом.

— Хто-ж з вас винуватий?

— Нема винуватого, усі винуваті.

Перебрав він отак трохи не все село, усе першого та винуватого стежив. Ну, звісно, усі за Гунею: як він, так і всі ми. Шукав, шукав та й каже до нас:

— Ну, та й завзятий же народ у вас!

— Такі ми вже зроду, — мовив Гуня.

— А скажіть-же, хто з вас бачив, щоб Шагафон плюнув Гуні межи очі?

— Усі, усі бачили! — так і загула громада.

Усі як один. Звісно, за свого брата й бог велів заступитися.

— Треба комусь з вас до князя вдатися, щоб помилував, — каже гонець.

— А в чому нас милувати? — питає Гуня.

— Верблюда занівечили.

— От ви, поздоров боже вас, теж таки на верблюда вернете, а ми його ні сном, ні духом. Який-же то верблюд? То холера!

Всміхнувся той гонець і каже:

— Вже як знаєте, а не заплативши не можна, — чуже добро... і єнорал вам радить через мене, щоб вирядили кого до князя та перепрохали, — і поїхав собі.

Кого-ж би то нам до князя? Вже-ж треба єнорала послухати. Гуня й розкинув головою і каже:

— Вже-ж нікому другому, як отцю Єрофтею!

— Чому се так? — питається отець Єрофтей.

— От чому: коли-б знати, що князь помилує, то воно-б нічого, можна-б і з нас кому, от хоч-би мені, або Хомі, — каже Гуня. — А як-же ні? Що, як управитель наустив? Тоді скаже: "Самі вони призналися, що мого верблюда замордували, нехай-же платять". А отець Єрофтей, наче-б то з боку, за своїх парахвіян тільки заступається, а не признається.

Усі ми до отця Єрофтея, щоб їхав. Не змагався, — нову ряску на себе і поїхав. Бог йому поміг; усовістив він князя і привіз нам помилування. Зраділи ми тоді. А оттого Шагафона єнорал запровадив десь за Десну. — "Се, — каже йому, — тобі за те, щоб ти не плювався людям межи очі, та ще таким старим". — Еге!... ослобонив нас од Шагафона й од тієї клятої пригоди з холерою, чи з верблюдом... Суще я й досі не тямлю, що воно було: чи холера, чи верблюд? Та нехай вже вона сниться тому, що греблі рве...

1884 р.